

Teoria wielości rzeczywistości Leona Chwistka

Rys krytyczny

Hubert BOŻEK*

ABSTRACT

The theory of the multiple realities by Leon Chwistek. Critical overview

The purpose of this paper is to offer a logico-philosophical critical overview of the theory of multiple realities (TWR). The paper is divided into three sections. In the first section I present a brief history of the development of some ideas, which combined together form the conceptual framework of the theory in question, whose main thesis is that there is more than one reality. In the second part I present (and try to address) some interpretations of TWR, which can be described as: ontological; epistemological; esthetical; logical and mixed interpretations. When doing so, a special emphasis is laid on the presentation of an explication of TWR based on theory of models, an explication authored by Teresa Kostyrko. This explication rests on a conditional recognition of the particular ‘realities’ of Chwistek’s theory as proper models (*i.e.* those, which fulfill the condition of the identity of meaning of theory’s fundamental notions) of the theories of reality, with the provision that such models are indeed constructible. In the last section of my paper I propose a preliminary appraisal of the TWR as well as a way to reengineer this theory in order to avoid some of its difficulties. By appealing to Kostyrko’s idea on one hand and the spirit Quinean ontological relativism on the other, I wish to argue as follows: (1) ‘reality’ is the name of the set comprising all meanings of the term ‘reality’; (2) under particular conditions these meanings can be arranged in a theory, which possesses a proper model (scientific discourse, some forms of the common talk); (3) model proper designate by definition classes of objects, which we regard as existent on the grounds of a given theory. The above set of theses forms the core of a concept, which I propose to call the ‘manifold reality’ in order to differentiate it from TWR, the development of which theory it is, as well as its modification towards a new kind of ontology.

KEYWORDS

Leon Chwistek; many realities; manifold reality; model theory; ontological relativism; ontology; logic

---

* Doktorant w Instytucie Filozofii i Socjologii, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie.
E-mail: h.bozek@gmail.com.

WSTĘP

W artykule przedstawiam rys krytyczny teorii wielości rzeczywistości (TWR) autorstwa polskiego logika, filozofa i malarza Leona Chwistka (1884–1944). Ujmując rzecz w znacznym uproszczeniu, wspomniana teoria składa się z czterech podstawowych tez: (1) zamiast jednej rzeczywistości możemy mówić o wielu rzeczywistościach; (2) rzeczywistości te pojmować należy w sposób analogiczny do systemów logicznych, opartych o określone zestawy aksjomatów; (3) wspomniane systemy są wewnątrznie niesprzeczne i wykluczają się nawzajem parami; (4) nie ma żadnych metasystemowych reguł, w oparciu o które można by dokonać wyboru pomiędzy nimi.

U podstaw mojego przedsięwzięcia w mniejszym stopniu leży chęć przybliżenia tej teorii czytelnikom, którzy nie mieli okazji się z nią zapoznać, w stopniu większym natomiast odczuwana przeze mnie potrzeba zebrania możliwie kompletnego zestawu istniejących interpretacji tejże, jak również dokonania jej oceny — choćby ‘prowizorycznej’¹ i nieroszczącej sobie pretensji do ostatecznych rozstrzygnięć. Ponieważ zarówno sam Chwistek, jak i jego twórczość logiczna i filozoficzna (w mniejszym stopniu malarska) nie są szczególnie znane, zdecydowałem się rozpocząć od krótkiego i nieco schematycznego omówienia TWR w perspektywie historyczno-rozwojowej, nawet jeśli w pewnej mierze miałbym przy tym powtórzyć to, co już na interesujący mnie temat do tej pory napisano. W dalszej części artykułu omówię istniejące interpretacje teorii Chwistka, na koniec zaś postaram się sformułować i uzasadnić swój pogląd na referowane powyżej kwestie.

1. KRÓTKA HISTORIA ‘WIELOŚCI RZECZYWISTOŚCI’

Pierwszym autorem, który poddał wybrane teksty Leona Chwistka systematycznemu opracowaniu, był Kazimierz Pasenkiewicz (1961). Jednak to Karol Chrobak w opublikowanej w 2004 roku książce *Niejedna rzeczywistość* dokonał całościowej syntezy historyczno-filozoficznej dorobku naukowego autora *Granicy nauki* (Chrobak, 2004). Zarówno Pasenkiewicz, jak i Chrobak, wyróżniają kilka etapów rozwoju interesującej mnie teorii. Idąc w ich ślady, postaram się prześledzić historię rozwoju głównych wątków TWR.

¹ W tekście posługuję się dwoma rodzajami cudzysłówów: „” i °. Pierwszy cudzysłów zarezerwowany jest dla cytatów. Drugi stosuję w odniesieniu do wyrażeń będących nazwami, których znaczenie wymaga definicji lub przynajmniej eksplikacji. Zabieg ten ma na celu odróżnienie dwóch całkowicie różnych użyci języka, uwydatnienie logicznej formy zdań zawierających nazwy niedookreślone pod względem znaczenia, jak również uniknięcie pomieszania poziomów języka naturalnego.

1.1. *SENS I RZECZYWISTOŚĆ* (1916)

Niewątpliwą zasługą Chrobaka jest opracowanie i wydanie pochodzącej z 1916 roku rozprawy Chwistka zatytułowanej *Sens i rzeczywistość* (Chwistek, 2004). Fakt ten jest o tyle istotny, że właśnie w tej pracy po raz pierwszy pojawia się zarys TWR. Przy znacznym 'rozstrzale' tematycznym omawianej pracy, w interesującym mnie kontekście zwracają na siebie uwagę dwa rozdziały: I — zatytułowany *Problemat istnienia* oraz III — *Doświadczenie*. Oba rozdziały wydają się znaczące dla zrozumienia genezy TWR, jednak to rozdział I zawiera sugestię odnośnie do istnienia więcej niż jednego 'świata'. Występuje w nim brzemienne w skutki przeciwstawienie 'świata snu' i 'świata jawy'. To, że mowa jest o dwóch odrębnych 'światach', uzasadnione jest nieuzgadnialnością treści wrażeń przynależących do stanów snu i jawy. Chwistek używa w tym kontekście następującego przykładu: wielokrotnie zdarza nam się śnić o ludziach zmarłych, obcować z nimi, rozmawiać itd., kiedy jednak budzimy się, wiemy przecież, że osoby te nie żyją. Jeśli uznamy ciągłość pomiędzy 'światem jawy' i 'światem snu', zmuszeni jesteśmy przyjąć, że wspomniane osoby jednocześnie żyją i nie żyją. Jedynym sposobem uniknięcia tego paradoksu jest założenie, że mamy do czynienia z dwoma odrębnymi, wykluczającymi się systemami². Zastosowanie praktyczne znajduje tutaj 'kryterium istnienia', o którym autor pisze kilka paragrafów wcześniej i które możemy zidentyfikować jako derywat zasady niesprzeczności. Choć sam Chwistek nie rozwija tego wątku, kryterium to można zrekonstruować następująco: jeżeli $\alpha \perp \beta$, to w obrębie jednego 'świata' możemy uznać tylko jedno ze zdań będących podstawieniem α lub β , a w konsekwencji, jeśli mamy do czynienia ze zdaniem egzystencjalnymi, ontologia naszego 'świata' będzie uboższa o obiekt, którego istnienie stwierdza α lub β , albo też o całą klasę obiektów, w przypadku gdy za powyższe wyrażenia podstawimy zdania kwantyfikowane. Sformułowane w ten sposób kryterium określa warunek konieczny uznawania zdań egzystencjalnych. Można by przypuszczać, że najlepszym kandydatem na warunek wystarczający będzie zgodność z 'doświadczeniem', jednak sprawa przedstawia się w sposób bardziej złożony ze względu na wieloznaczność omawianego pojęcia.

Kwestię tę porządkuje rozdział III, dostarczając typologii podstawowych odmian doświadczenia. Są to: (1) doświadczenie praktyczne; (2) doświadczenie naukowe; (3) doświadczenie zmysłowe; (4) doświadczenie psychologiczne; (5) doświadczenie metafizyczne.

Jak zauważa Chrobak, typ (1) i (3) mają charakter bardziej podstawowy niż (2) i (4), które mogą uchodzić za pochodne tych pierwszych — odpowiednio

² Na planie epistemologicznym rozważania autora *Sensu i rzeczywistości* dotyczące snu i jawy dają się odczytać jako nowe wcielenie starego problemu kartezjańskiego „złośliwego demona”, z tą różnicą, że Chwistek nigdy nie przystałby na rozwiązanie Kartezjusza polegające na wprowadzeniu figury absolutu z racji czysto spekulatywnego charakteru takiego posunięcia.

(2) byłyby zatem pochodną (1), a (4) pochodną (3) — natomiast (5) stanowiłoby rodzaj metadoświadczenia charakteryzującego przechodzenie od jednego świata do drugiego (na przykład budzenie się ze snu). Owa rozwidlająca się dychotomicznie typologia doświadczenia daje początek aksjomatyce TWR, którą Chwistek rozwija w kolejnych swoich pracach. Na fakt ten słusznie zwraca uwagę Chrobak, który z powyższego faktu wyciąga wniosek, iż teoria Chwistka ma charakter czysto epistemologiczny. Niewątpliwie TWR zawiera szereg elementów teoriopoznawczych, lecz nie mniej istotne dla ostatecznego kształtu, jaki przybierze, są zasady konstrukcyjne o rodowodzie logicznym, jak również pewna pluralistyczna wizja ontologiczna.

1.2. TRZY ODCZYTY ODNOSZĄCE SIĘ DO POJĘCIA ISTNIENIA (1917)

Kolejnym krokiem na drodze rozwoju TWR są trzy teksty połączone wspólnym tytułem: *Trzy odczyty odnoszące się do pojęcia istnienia* (Chwistek, 1917)³. Pierwsze dwa z nich: *Nominalizm Poincaré'go i jego konsekwencje* oraz *Paradoksy logistyki* skupiają się na krytyce wybranych elementów systemu Bertranda Russella i Alfreda Notrha Whiteheada zawartego w *Principia mathematica*, takich jak aksjomat wyboru czy zasada sprowadzalności. Krytyka ta dokonuje się w duchu finityzmu i konstruktywizmu Henriego Poincaré a jej celem jest 'oczyszczenie' *Principia...* z naleciałości platońskich. Nie jest to cel jedyny. W dalszej konsekwencji Chwistek pragnie uniezależnić logikę od wszelkich rozstrzygnięć natury ontologicznej (Chwistek, 1921a). Dla historii TWR ma takie znaczenie, iż tylko logika wolna od ontologicznego 'zaangażowania' może stanowić narzędzie do analizy i konstrukcji systemów ontologii, które w *Sensie i rzeczywistości* nazywane były 'światami', 'rzeczywistościami' zaś zostały określone po raz pierwszy w trzecim ze wspomnianych odczytów zatytułowanym *Pojęcie rzeczywistości*.

We wspomnianym tekście ma miejsce zabieg, który okaże się znamienny w skutki: TWR zyskuje postać aksjomatyczną. Typologia doświadczenia, o której mowa była wcześniej, zawarta jest *implicite* w sposobie, w jaki Chwistek ujmuje poszczególne 'rzeczywistości'. Dostarcza on najpierw listy zdań elementarnych, z których, za pomocą implikacji i kwantyfikacji, budowane są aksjomaty:

- 'ix' — x jest rzeczywiste;
- 'wx' — x jest widzialne;
- 'bx' — x jest bezpośrednio dane.

³ Odczyty te wygłoszone zostały na posiedzeniu Towarzystwa Filozoficznego w Krakowie w 1917 roku i opublikowane w tym samym roku na łamach *Przeglądu Filozoficznego*.

Z początku mamy do czynienia z dwoma ‘rzeczywistościami’ (albo ‘systemami rzeczywistości’): (I) fenomenalistyczną i (II) realistyczną. Chwistek charakteryzuje owe systemy przez następujący zestaw aksjomatów (Chwistek, 1917: 146–148):

(I) Rzeczywistość fenomenalistyczna	(II) Rzeczywistość realistyczna
(1) $wx \rightarrow ix$	(1) $wx \rightarrow ix$
(2) $bx \rightarrow ix$	(2) $bx \rightarrow ix$
(3a) $\forall x (ix \rightarrow wx \vee bx)$	(3b) $\exists x (ix \wedge \neg wx \wedge \neg bx)$

Podążając za interpretacją Chrobaka, która w tym punkcie wydaje się niewątpliwie trafna, należy odnotować, że (I) jest odpowiednikiem doświadczenia praktycznego, natomiast (II) odpowiada doświadczeniu zmysłowemu. Należy przy tym pamiętać, że typologia doświadczenia z *Sensu i rzeczywistości* obejmowała dodatkowo doświadczenie naukowe i doświadczenie psychologiczne, jak również doświadczenie metafizyczne. Wymienione typy doświadczenia, podobnie jak odpowiadające im rzeczywistości, nie dają się opisać wyłącznie za pomocą wyszczególnionych powyżej formuł. Fakt ten skłania autora do rozbudowy TWR. Wybiegając nieco naprzód, nadmienię, że rozbudowa ta będzie się dokonywać poprzez rozszerzenie listy zdań elementarnych, a co za tym idzie, aksjomatów i ich możliwych kombinacji. Jednak zanim wspomniane rozszerzenie nastąpi, do wspomnianych dotąd dwóch rzeczywistości dołączą dwie kolejne. Dzieje się to za sprawą aplikacji TWR do zagadnień teorii sztuki.

1.3. WIELOŚĆ RZECZYWISTOŚCI W SZTUCE (1918)

Tekst *Wielość rzeczywistości w sztuce* (Chwistek, 1918) stanowi rozwinięcie myśli Chwistka wyrażonej w stwierdzeniu, iż: „Różnice pomiędzy typami malarstwa odpowiadają ściśle różnicom pomiędzy typami rzeczywistości” (Chwistek, 1918: 24). Nie chcąc zagłębiać się w problematykę estetyczną, zaznaczę tylko, że rozważania dotyczące związków sztuki z poszczególnymi typami doświadczenia i, co się wiąże z powyższym, z typami rzeczywistości pojawiają się zarówno w *Sensie i rzeczywistości*, jak i w *Trzech odczytach...* W pracach tych wprawdzie brak systematycznego wykładu dotyczącego tych związków, mimo to bez wątplenia można przyjąć, że autor związek taki dostrzega i uważa za istotny, na co zgodnie wskazują Karol Chrobak (2004) i Jan Woleński (2005). W interesującej mnie w tej chwili pracy wymienione są następujące typy rzeczywistości wraz z odpowiadającymi im typami malarstwa:

Typ rzeczywistości*	Typ malarstwa**
(a) 'rzeczywistość popularna'	(a') prymitywizm
(b) 'rzeczywistość fizykalna'	(b') realizm
(c) 'rzeczywistość psychologiczna'	(c') impresjonizm
(d) 'rzeczywistość wizjonerów'	(d') futuryzm

* (a) odpowiada (II), zaś (c) odpowiada (I) w poprzednim zestawieniu.

** Wyróżnione typy malarstwa nie odpowiadają w zupełności znanym z historii sztuki pojęciom: przez sztukę 'prymitywistyczną' autor rozumie głównie sztukę ludową; przywoływanym przezeń przykładem sztuki 'realistycznej' jest malarstwo renesansowe; pod etykietą 'impresjonizm' Chwistek umieszcza nurt sztuki pod względem deskrypcji bardziej przywodzący na myśl fowizm niż znany z podręczników impresjonizm; wreszcie 'futuryzm' autora *Wielości rzeczywistości* w sztuce jest niczym innym, jak współtworzonym przez niego formizmem.

Na postawie *Wielości rzeczywistości w sztuce* można się pokusić o nieformalną charakterystykę rzeczywistości, o których pisze Chwistek. W przypadku (a') mamy do czynienia z sytuacją, w której twórca koncentruje się na najbardziej oczywistych aspektach fizycznych przedstawianych obiektów zaczerpniętych z potocznej wiedzy na ich temat. Rzeczywistość typu (b) jest efektem wiedzy specjalistycznej dotyczącej rzeczy i ich własności często ukrytych przed naszym bezpośrednim doświadczeniem (na przykład sposób rozchodzenia się światła). Sztuka realistyczna (b') to efekt nierzadko wnikliwych studiów nad przedmiotami fizycznymi, jest ona zarazem pozbawiona aspektu kreacji i nastawiona na wierną reprodukcję, której blisko do fotografii. Dla sztuki impresjonistycznej (c') inspiracją są nie same rzeczy, lecz wrażenia, które stają się udziałem artysty. Artysta ten, tworząc dzieło impresjonistyczne, nie czyni użytku ze swej wiedzy na temat świata fizycznego, ale pozostaje na gruncie rzeczywistości psychologicznej, zwanej w innych miejscach rzeczywistością wrażeń. Rzeczywistość wizjonerów (d) jest pewną modyfikacją (c). Tutaj plasują się rozmaite wizje i halucynacje, które powstają na bazie wrażeń zmysłowych, jednak uwolnione zostają od bezpośredniego związku ze świadomością. Jej odpowiednik — sztuka futurystyczna (d') — nie reprodukuje rzeczywistości fizycznej, nie stanowi też zapisu albo interpretacji wrażeń zmysłowych, ale jest twórczym przeobrażeniem tych ostatnich. Jak łatwo się zorientować, ten typ sztuki pozostaje autorowi najbliższy.

W powyższym zestawieniu występują więc dwa nowe typy rzeczywistości: (b) i (d). Są one, jak się okazuje, rozwinięciem albo modyfikacją (a) i (c). Rozważania, które doprowadziły Chwistka do wprowadzenia tych modyfikacji, miały swoje umocowanie w spostrzeżeniach dotyczących sztuki. Czy można jednak

powiedzieć, że to rozszerzenie listy typów rzeczywistości podyktowane jest trudnościami, na jakie natrafia refleksja autora nad sztuką i doświadczeniem, które leży u podstaw tej ostatniej, albo z potrzeby poszerzowania bogactwa stylów artystycznych w prostą typologię (Chrobak, 2004: 115; Kotarbiński, 1922: 428)? Do pytania tego jeszcze powrócę.

1.4. WIELOŚĆ RZECZYWISTOŚCI (1921)

Niewielka książeczka zatytułowana *Wielość rzeczywistości* (Chwistek, 1921b) dostarcza pełnej postaci aksjomatycznej TWR. Do wymienionych wcześniej zdań elementarnych dołączone są dwa nowe:

‘w x ’ — x jest widzialne na jawie;

‘wn x ’ — x jest widzialne w warunkach normalnych.

Wyróżnione zostają tu następujące typy rzeczywistości:

<p>(I) ‘Rzeczywistość wrażeń’</p> <p>(1) $wx \rightarrow ix$ (2) $bx \rightarrow ix$ (3a) $\forall x (ix \rightarrow wx \vee bx)$ (4a) $wx \equiv wjx$ (4d) $\exists x \neg (wx \equiv wn x)$</p>	<p>(II) ‘Rzeczywistość rzeczy’</p> <p>(1) $wx \rightarrow ix$ (2) $bx \rightarrow ix$ (3b) $\exists x (ix \wedge \neg wx \wedge \neg bx)$ (4a) $wx \equiv wjx$ (4c) $wx \equiv wn x$</p>
<p>(III) ‘Rzeczywistość wyobrażeń’</p> <p>(1) $wx \rightarrow ix$ (2) $bx \rightarrow ix$ (3a) $\forall x (ix \rightarrow wx \vee bx)$ (4b) $\exists x \neg (wx \equiv wjx)$ (4d) $\exists x \neg (wx \equiv wn x)$</p>	<p>(IV) ‘Rzeczywistość fizykalna’</p> <p>(1) $wx \rightarrow ix$ (2) $bx \rightarrow ix$ (3b) $\exists x (ix \wedge \neg wx \wedge \neg bx)$ (4a) $wx \equiv wjx$ (4d) $\exists x \neg (wx \equiv wn x)$</p>

Z powyższego zestawienia widać, że (I) i (II) są zasadniczo tożsame z — odpowiednio: rzeczywistością fenomenalistyczną i rzeczywistością realistyczną z *Trzech odczytów...* Ich charakterystyka zostaje uzupełniona przez wprowadzenie aksjomatu (4a) w obu wypadkach i aksjomatów (4d) dla (I) oraz (4c) dla (II). Powyższe uzupełnienie okazuje się nieodzowne, gdy spojrzymy na listy aksjomatów opisujących dwa nowe typy rzeczywistości, jakie wprowadza artykuł: rzeczywistość wyobrażeń (III) i rzeczywistość fizykalną (IV). Jediną różnicą pomiędzy (I) i (III) jest to, iż w (I) obowiązuje aksjomat (4a) a w (III) jego zaprzeczenie (4b). Podobnie różnica pomiędzy (II) a (IV) sprowadza się do uznania (4c) lub jego odrzucenia równoważnego (4d). Gdyby nie wprowadzenie nowych aksjomatów, pojęcia ‘rzeczywistości wrażeń’ i ‘rzeczywistości rzeczy’

pozostawałyby nie dość sprecyzowane, aby można było jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie o to, jakie obiekty możemy uznać za rzeczywiście istniejące na ich gruncie. Innymi słowy brakowałoby jednoznacznego kryterium logicznego pozwalającego na włączenie lub wykluczenie z ontologii danej rzeczywistości pewnych klas obiektów. Od razu nasuwa się pytanie o to, na ile wspomniane kryterium można uznać za ostateczne i czy lista typów rzeczywistości nie może ulec dalszemu rozszerzeniu. Sam Chwistek przyjmuje w tej kwestii stanowisko otwarte, zastrzegając jednocześnie, że starał się jedynie dostarczyć listy podstawowych typów rzeczywistości.

Ważnym uzupełnieniem poszerzonej aksjomatyki TWR, którą zawiera *Wielość rzeczywistości*, jest przeniesienie na grunt interesującej mnie teorii typów logicznych Russella w wersji pozbawionej aksjomatu sprawdzalności, nad którą Chwistek pracował w latach w latach 1912–1922 (Chwistek, 1922). W zastosowaniu do wielości rzeczywistości teoria typów logicznych wprowadza obok czterech podstawowych typów rzeczywistości (t^{I-IV})⁴ rzędy rzeczywistości (r^{1-n}). Rzeczywistość r^1 podpadająca pod któryś z podstawowych typów, zawierająca obiekty, których ewidencję określa właściwy zestaw aksjomatów (na przykład $r^{1t^{II}}$), zostaje odróżniona od rzeczywistości wyższych rzędów będących zbiorem sądów odnośnie do danej rzeczywistości pierwszego rzędu ($r^{2t^{II}}$), sądów o tych sądach ($r^{3t^{II}}$) i tak dalej aż do nieskończoności (teoretycznie), a w praktyce do wyczerpania naszych zdolności rekurencyjnych. Powyższe rozwiązanie z jednej strony jest potrzebne ze względu na konieczność zapobieżenia antynomiom związanym ze statusem podmiotu poznania na gruncie TWR (Chwistek, 1921b: 58–59). Z drugiej strony jednak znacznie komplikuje teorię Chwistka. W miejsce czterech rzeczywistości otrzymujemy ich bowiem (przynajmniej w teorii) nieskończenie wiele — jest to konsekwencja, na którą Chwistek jako zwolennik finityzmu i konstruktywizmu nie mógł się przecież zgodzić⁵.

1.5. GRANICE NAUKI (1935)

Opublikowana w 1935 roku książka *Granice nauki. Zarys metodologii nauk ścisłych* (Chwistek, 1935) zawiera ostatnie znane sformułowanie TWR. Autor nie rozwija

⁴ Wprowadzona przeze mnie symbolika, której brak w tekście Chwistka, ma na celu eksplikację wątku związanego z zastosowaniem teorii typów do TWR.

⁵ Finityzm Chwistka sprowadza się do dwóch dyrektyw: (1) każde rozumowanie (na przykład dowód matematyczny) można przeprowadzić w skończonej liczbie kroków i (2) wyrażenia mówiące o 'nieskończoności' należy traktować jako skróty wyrażen odnoszących się do skończoności. Konstruktywizm głosi, że każdy obiekt przyjmowany na gruncie danej teorii musi spełniać warunki konstruowalności. Zasady te sformułowane dla teorii dedukcyjnych miały również zastosowanie w koncepcjach filozoficznych autora *Zasad czystej teorii typów*. Konsekwentnie, jeśli nawet da się skonstruować dowolną liczbę systemów rzeczywistości, w praktyce, która determinuje ludzkie myślenie (i myślenie w ogóle), ich liczba pozostaje ograniczona.

dalej aksjomatyki czterech rzeczywistości, jednocześnie utrzymując samą teorię przy pewnej nieznacznej modyfikacji. *Novum* omawianej pracy polega na wprowadzeniu w miejsce pojęcia ‘rzeczywistości’ pojęć ‘schematu rzeczywistości’ oraz odpowiadających im ‘systemów’. Jest to próba dalszego uporządkowania TWR na modłę teorio-mnogościową, dokonywana pod wpływem prowadzonych wówczas przez Chwistka i jego uczniów badań nad konstrukcją systemu ‘semantyki (albo metamatematyki) racjonalnej’ (Chwistek, Hetper, & Herzberg, 1933).

W *Granicach...* zostaje przywołana ponadto koncepcja ‘systemu indywidualnego’, która występuje już w pracy *Zagadnienia kultury duchowej w Polsce* (Chwistek, 1931). ‘Systemy indywidualne’ to systemy filozoficzne, spełniające warunek zupełności i konsekwencji, które każdy człowiek zaopatrzony w zdolność dokonywania prostych operacji logicznych (przynajmniej w teorii) może skonstruować na własny użytek. Do kategorii systemów indywidualnych zostaje zaliczona w końcu również TWR. W ten sposób Chwistek zamyka swoje rozważania dotyczące wielości rzeczywistości. Pozostaje kwestią spekulacji, czy autor planował dalsze przeformułowanie albo rewizję TWR. Omawiana teoria pozostaje pełna niejasności i niedopowiedzeń, stanowiąc raczej szkic niż zamkniętą całość, pozostawiając szerokie pole dla mniej lub bardziej spekulatywnych interpretacji.

2. INTERPRETACJE

Z racji dość ogólnikowego i ‘niewykończonego’ charakteru teoria Chwistka doznała się kilku konkurencyjnych interpretacji (niekiedy niemających żadnych zwolenników — zagadnienie to postaram się wyjaśnić za moment). W zależności od zakresu problematyki filozoficznej, jakie wspomniane interpretacje uznają za najistotniejszy dla TWR, podzielić je można na: ontologiczne; epistemologiczne; estetyczne; logiczne; pozostałe interpretacje⁶.

2.1. INTERPRETACJE ONTOLOGICZNE

Interpretacja ontologiczna teorii Chwistka narzuca się za sprawą terminologii, którą posługuje się autor TWR. Wyrażenia takie jak: ‘rzeczywistość’,

---

⁶ Nie są to, ma się rozumieć, typy czyste i z pewnością niekiedy krzyżują się między sobą. Tam, gdzie niemożliwa wydaje się jednoznaczna odpowiedź na pytanie o to, jaka problematyka filozoficzna jest dla danego sposobu odczytania TWR wiodąca, zaliczam ją do grupy mieszczącej ‘pozostałe’ interpretacje. Kazimierz Pasenkiewicz jest autorem dwóch interpretacji teorii autora *Wielości rzeczywistości*, z których tylko jedną uznaję za słuszną, stąd jego obecność w dwóch spośród wyżej wymienionych grup. Jeśli chodzi o interpretacje estetyczne, należy podkreślić, iż niekiedy powstają one niejako ‘przy okazji’ rozważań nad innymi aspektami twórczości Chwistka, co powoduje, że nie mają one charakteru konsekwentnego i pogłębionego studium.

‘istnienie’, ‘istnienie rzeczywiste’ sugerują dość dobitnie, że mamy tutaj do czynienia z taką właśnie teorią. Co ciekawe, wszyscy bodaj autorzy, którzy odnoszą się do koncepcji Chwistka, mimo iż dostrzegają teoretyczną możliwość tego rodzaju interpretacji, odrzucają ją jako nieuprawnioną. Przykładu takiego podejścia dostarcza Kazimierz Pasenkiewicz. Jego zdaniem można rozważyć możliwość, iż TWR: „jest teorią metafizyczną, w której buduje się pojęcia rzeczywistości niezależnie od tego, czy wspomniane rzeczywistości są dane w doświadczeniu”. Jednak jak szybko (i słusznie) zauważa: „Chwistek bardzo ostro występuje przeciwko podobnym bezpodstawnym założeniom, nie opartym ani na doświadczeniu, ani na niezawodnych schematach, ani na zdrowym rozsądku” (Pasekiewicz, 1962: 85–86).

Takie rozumienie ‘ontologiczności’ TWR nie jest naturalnie jedynym możliwym i oparta na nim krytyka ontologicznej wykładni teorii ma jedynie lokalny — zrelatywizowany do sposobu rozumienia zagadnień ontologicznych — charakter. Jednocześnie nie uważam też, ażeby należało zignorować ontologiczne (to znaczy związane ze schematem pojęciowym ontologii) konotacje ‘istnienia’ albo ‘rzeczywistości’.

2.2. INTERPRETACJE EPISTEMOLOGICZNE

Tę część moich rozważań wypada rozpocząć od przedstawienia interpretacji TWR autorstwa prekursora badań nad twórczością filozoficzną i logiczną Leona Chwistka, Kazimierza Pasenkiewicza. Jej autor referuje sedno swej propozycji następująco:

Teoria wielości rzeczywistości jest konsekwentnym, ogólnym i niesprzecznym opisem całokształtu doświadczenia; zostaje skonstruowana bez wprowadzenia żadnego dogmatycznego założenia, nie uzasadnionego doświadczeniem ani koniecznością logiczną. Ma więc tą samą wartość poznawczą, co oparta na doświadczeniu i rozumowaniu i potwierdzona przez praktykę teoria naukowa i może być przyjęta jako podstawa światopoglądu filozoficznego (Pasekiewicz, 1962: 85).

Przy lekturze powyższego fragmentu nasuwa się wątpliwość, czy istotnie teoria Chwistka jest „opisem całokształtu doświadczenia” i czy właściwie rolę taką może spełniać. Jeśli spojrzymy na TWR z punktu widzenia rozwoju jej aksjomatyki, odpowiedź wydaje się przecząca. Skoro wyszczególnione przez autora *Wielości rzeczywistości* układy aksjomatów zawierają terminy pierwotne, nieokreślone na tyle ściśle, aby oddalić możliwość dalszego rozszerzenia listy rzeczywistości, okazać się może, iż — trzymając się sformułowań Pasenkiewicza — TWR nie opisuje jednak całokształtu doświadczenia.

Jak wspominałem na początku, zwolennikiem czysto epistemologicznej interpretacji TWR jest też Chrobak. We fragmencie swojej książki, poświęconym analizie *Sensu i rzeczywistości* pisze:

Pokrewieństwo teorii wielu rzeczywistości Chwistka z zagadnieniami epistemologicznymi [...] stanowi przewodnią nić interpretacji, za którą podążamy, zajmując się kolejnymi tekstami. Pojęcie rzeczywistości, z jakim zetknijemy się w poniższych rozważaniach, będzie zawsze korespondowało z kategorią doświadczenia. Można powiedzieć nawet więcej: rzeczywistości, o których będzie mowa, rozumieć będziemy jako formy doświadczenia (Chrobak, 2004: 55).

Za tą interpretacją przemawia stała obecność elementów epistemologicznych w poszczególnych tekstach Chwistka rozwijających TWR. Warto jednak zauważyć, że pojęcie 'doświadczenia', które wydaje się kluczowe dla interpretacji Chrobaka, występuje raczej na wczesnych etapach rozwoju teorii, co może wskazywać na to, iż miało ono istotne znaczenie z punktu widzenia jej genezy, jednak z czasem zostało przysłonięte przez inne zagadnienia. Ponadto nawet jeśli rozważając poszczególne 'rzeczywistości' Chwistka, istotnie mamy do czynienia z różnymi „formami doświadczenia”, to uwaga autora koncentruje się raczej na tym, jakie założenia dotyczące rzeczywistego istnienia określonej klasy przedmiotów musimy przyjąć, aby konsekwentnie posługiwać się jednym pojęciem rzeczywistości. W teorii Chwistka kwestie epistemologiczne są nierozzerwalnie splecione z zagadnieniami ontologicznym, z kolei styl prezentacji tych ostatnich podsuwa autorowi logika (aksjomatyka, zastosowanie teorii typów itd.). Traktowanie TWR jako teorii czysto epistemologicznej jest przesadnym i jednostronnym uproszczeniem.

2.3. INTERPRETACJE ESTETYCZNE

Związek TWR z teorią sztuki jest nieprzypadkowy. Historia powstawania tej teorii przypomina pod pewnymi względami proces artystyczny — od wstępnego zarysu albo szkicu, do złożonej i wielobarwnej, choć nigdy nieskończonej kompozycji. Owo wewnętrzne pokrewieństwo w zestawieniu z dokonaną przez samego Chwistka aplikacją teorii do zagadnień sztuki, z jaką mamy do czynienia w *Wielości rzeczywistości w sztuce* oraz w *Wielości rzeczywistości*, sprawia, że względna popularność estetycznej interpretacji TWR nie może zbytnio dziwić. Jako teorię *prima facie* estetyczną traktował ją Witkacy, czyniąc to wyłącznie na potrzeby dyskusji z Chwistkiem i koncentrując się na wątkach TWR dotyczących estetyki (Witkiewicz, 1959). Współcześnie podobne stanowisko (w sensie orientacji estetycznej w odniesieniu do interpretacji TWR) przyjmują Maria Hussakowska (2005) i Stefan Konstańczak (2009). Podobnie, choć z intencją

wyraźnie polemiczną, odnosi się do niej Tadeusz Kotarbiński, pisząc: „Skąd się jednak biorą aż cztery światy [...]? Nie skądinąd, jak tylko z rozmyślań nad typami malarstwa! I dlatego, z pozoru przynajmniej, stosują się do malarstwa w wykładzie autora owe cztery pojęcia rzeczywistości” (Kotarbiński, 1922: 428). Kotarbiński podejrzewa tutaj u Chwistka *petitio principii*: skoro TWR ma wyjaśniać odmiennność czterech podstawowych stylów malarskich w oparciu o założenie o istnieniu czterech podstawowych typów rzeczywistości i jeśli twierdzenie o czterech podstawowych typach rzeczywistości wynikałoby z „rozmyślań nad typami malarstwa”, to zdolność eksplanacyjna teorii Chwistka w powyższym zakresie musi być poddana w wątpliwość.

2.4. INTERPRETACJE LOGICZNE

Odnośzący się do *Wielości rzeczywistości* polemiczny artykuł Romana Ingardena zawiera pewne elementy interpretacji logicznej. W tekście tym czytamy: „Rozprawa stawia sobie za zadanie ustalenie znaczenia wyrazu «rzeczywistość». Ma się to dokonać przez określenie zakresu pojęcia rzeczywistości uzyskanego «metodą konstruktywną»” (Ingarden, 1922: 454) Podobne zdanie zawiera przywoływana już recenzja tej samej pracy Chwistka autorstwa Kotarbińskiego: „Cztery rzeczywistości to odpowiedniki czterech znaczeń wyrazu „rzeczywisty” wyróżnionych przez autora wolnym dekretem” (Kotarbiński, 1922: 426). W obu przypadkach autorzy postulują traktowanie teorii Chwistka jako przypadku analizy pojęciowej odnoszącej się nie do zastanych znaczeń słowa ‘rzeczywistość’, lecz do znaczeń związanych z jakimś nowym pojęciem (lub pojęciami) rzeczywistości, które Chwistek zamierza ich zdaniem skonstruować. Interpretacje Kotarbińskiego i Ingardena nie wychodzą w widoczny poza literę tekstu Chwistka, niejasne miejsca traktując jako przesłanki do argumentacji przeciw jego teorii.

Inną strategię obiera Teresa Kostyrko, która podejmuje się eksplikacji TWR w duchu teorii modeli. Jak sama pisze: „Istotą przeprowadzonej przeze mnie eksplikacji jest rozumienie różnych rzeczywistości, o których mówi Chwistek, jako modeli teorii tych rzeczywistości” (Kostyrko, 1968: 93). Interpretacja Kostyrko — bazująca na przeświadczeniu autorki, zgodnie z którym za teorią Chwistka stoją zasadniczo te same intuicje, co za współczesną teorią modeli — zaczyna się od rekonstrukcji rozumowania, które według niej doprowadziło Chwistka do sformułowania tezy o istnieniu wielu rzeczywistości. Miałoby ono przebiegać następująco:

- (1) Każdy niesprzeczny układ aksjomatów jest zbiorem zdań prawdziwych.
- (2) Dla każdego niesprzecznego układu aksjomatów istnieje taka interpretacja terminów pierwotnych, przy której dany układ jest zbiorem zdań prawdziwych.

- (3) Z (2): jeżeli dane są dwa wewnętrznie niesprzeczne i syntaktycznie nawzajem niezgodne układy aksjomatów A_1 i A_2 , to istnieją dwa systemy reguł interpretacyjnych S_1 i S_2 , gdzie $S_1 \neq S_2$, przy których A_1 i A_2 są prawdziwe.

Systemy, o których mowa w punkcie (3) muszą być różne, gdyż jedynie przy różnych interpretacjach terminów pierwotnych syntaktycznie niezgodne układy aksjomatów pozostają jednocześnie prawdziwe (Kostyrko, 1968: 93–94). Następnym krokiem, który podejmuje Kostyrko, jest reinterpretacja (2) i (3) odwołująca się do pojęć modelu zdań zbioru Z oraz dziedziny $D = (U, C)$, gdzie U stanowi jej uniwersum, zaś C jest jej charakterystyką, w której prawdziwe są wszystkie zdania Z. W związku z powyższym (2) otrzymuje brzmienie: każdy niesprzeczny układ aksjomatów posiada model, zaś (3): jeżeli dane są dwa niesprzeczne i nawzajem syntaktycznie niezgodne układy aksjomatów A_1 i A_2 , to istnieją dwie różne dziedziny $D_1 = (U, C)$ i $D_2 = (U, C)$ będące odpowiednio modelami A_1 i A_2 (Kostyrko, 1968: 94). Autorka wprowadza następnie pojęcie „modelu właściwego”, który rozumie jako taki model teorii, w ramach którego definiuje się pojęcia pierwotne zgodnie z pierwotnymi intencjami tej teorii, czyli zachowując ich pierwotny sens. Odwołując się do pojęcia ‘modelu właściwego’ i parafrazując sformułowanie Kostyrko, powiedzieć możemy, iż (4)⁷ model właściwy określonej teorii rzeczywistości na gruncie TWR nazywamy mianem jednej z czterech wyszczególnionych przez Chwistka ‘rzeczywistości’ (I–IV) (Kostyrko, 1968: 95). Tak oto dochodzimy do teorio-modelowego sformułowania tezy o wielości rzeczywistości (5):

Jeżeli istnieją co najmniej dwie syntaktycznie niezgodne ze sobą teorie rzeczywistości i każda z nich ma model właściwy, to istnieją co najmniej dwie różne rzeczywistości, czyli dwie różne dziedziny będące odpowiednimi modelami właściwymi tych teorii (Kostyrko, 1968: 96).

Powyższa teza ma charakter implikacji z racji tego, iż jak zauważa Kostyrko, Chwistek nie zbudował sformalizowanej teorii rzeczywistości. Ponadto nawet jeśli teorię taką udało by się skonstruować i spełniałaby ona warunek wewnętrznej niesprzeczności, nie wiadomo, czy posiadałaby ona model właściwy. W dalszym ciągu swojego wywodu autorka wykazuje, że aksjomatyka TWR jest niesprzeczna, o ile niesprzeczna jest arytmetyka liczb naturalnych, można bowiem zbudować dla niej stosowny model we wspomnianej arytmetyce, interpretując terminy pierwotne teorii Chwistka jako określone elementy w dziedzinie liczb naturalnych (Kostyrko, 1968: 100). Pytanie o to, czy możliwe jest spełnienie drugiego warunku zawartego w poprzedniku implikacji, Kostyrko pozostawia bez odpowiedzi.

⁷ Autorka definicji, której parafrazą jest powyższe sformułowanie, przyporządkowuje oznaczenie ‘(4)’, dla czytelności moją parafrazę odróżniam, wprowadzając indeks.

Wielką zaletą propozycji Kostyrko jest elegancja i przejrzystość jej teorio-modelowej eksplikacji TWR. Bez wątpienia autorce udaje się też oddać nowatorski charakter teorii Chwistka, która okazuje się łatwo przekładalna na język współczesnej logiki. Jednocześnie wspomniana eksplikacja obnaża pewną fundamentalną słabość teorii Chwistka: jeśli jego ‘rzeczywistości’ mają być czymś, to być może właśnie modelami pewnych teorii rzeczywistości. Ale skonstruowanie takich modeli pozostaje zadaniem niewykonanym i nie wiadomo, czy wykonalnym. W pewnym sensie więc realizacja pomysłu Chwistka ani trochę się nie przybliży — nie taka zresztą była intencja autorki.

2.5. POZOSTAŁE INTERPRETACJE

Interpretacji TWR, której nie daje się łatwo zaklasyfikować do żadnego z powyższych typów, dostarcza Jan Woleński w swoim tekście zatytułowanym *Wielość rzeczywistości Chwistka i kultura przełomu XIX i XX w.* Teza artykułu zawiera się w następującym stwierdzeniu: „teoria wielości rzeczywistości jest znakomitą filozoficzną interpretacją kultury monarchii habsburskiej przełomu XIX i XX w.” (Woleński, 2005: 31). Powyższe zdanie, na poparcie którego autor przytacza szereg faktów ze schyłkowego okresu historii Austro-Węgier, w końcu odwołując się nawet do autorytetu Emila Brixa⁸, pozostawia wrażenie niepokojącej niejasności. Czy Woleńskiemu chodzi o to, iż teoria Chwistka powstała, by tłumaczyć zjawiska kultury mu współczesnej? Czy jest raczej tak, iż kultura współczesna Chwistkowi daje się dobrze interpretować na gruncie TWR? Za pierwszą możliwością przemawia otwierające artykuł zdanie, gdzie mowa jest o tym, iż TWR: „jest w gruncie rzeczy teorią pewnego fenomenu kulturowego” (Woleński, 2005: 21). Jest to teza obarczona dużą dozą spekulacji. Najprawdopodobniej za tymi, nie do końca zręcznymi, sformułowaniami stoi przeświadczenie, że (zgodnie lub niezgodnie z intencjami autora) TWR opisuje i porządkuje zjawiska kulturowe składające się na środowisko, w którym przyszło żyć Chwistkowi. Wreszcie, być może, w powyższej interpretacji chodzi po prostu o nakreślenie paraleli między koncepcją autora *Z zagadnień kultury duchowej w Polsce* a tak zwanym duchem epoki.

Na koniec wspomnieć wypada o ściśle psychologicznej interpretacji TWR autorstwa Krzysztofa Mudynia (2003), który Chwistkową ‘wielość rzeczywistości’ tłumaczy poprzez odwołanie do zjawiska osobowości wielorakiej. Interpretacja ta nie wchodzi w obręb moich zainteresowań z racji tego, że w niniejszym artykule zajmuję się wyłącznie rozważaniami natury filozoficznej.

* * *

⁸ Historyka i byłego konsula generalnego Republiki Austrii w Krakowie.

Pora podsumować część tego artykułu poświęconą różnym interpretacjom TWR. Nie mam wątpliwości, iż każda z omówionych propozycji interpretacyjnych ma swoje mocne strony. Zebranie ich w powyższym zestawieniu z jednej strony ujawnia wieloznaczność teorii Chwistka, z drugiej zaś wskazuje na to, iż każda jej interpretacja odwołująca się do aparatury pojęciowej którejs z subdyscyplin filozoficznych uznana być musi za jednostronną. Wspomniana okoliczność jest czymś naturalnym, choć potencjalnie łatwo umknąć może świadomości interpretatorów, zwłaszcza niebędących do końca zaznajomionymi z zawiłą historią kształtowania się TWR.

Drugą kwestią, na którą chciałbym zwrócić uwagę w niniejszym kontekście, jest to, iż z racji rzucającej się w oczy 'szkicowości' teorii Chwistka każda jej interpretacja dodaje coś istotnego do samej teorii. Przykładem tego jest eksplikacja teorio-modelowa TWR autorstwa Kostyrko. Gdyby konsekwentnie przeprowadzić zarysowany przez nią program, tj. zbudować modele właściwe dla teorii poszczególnych typów rzeczywistości, mielibyśmy w gruncie rzeczy do czynienia z zupełnie nową teorią. Czy powinno nas to martwić? Niekoniecznie. W ostatniej części moich rozważań będę argumentował, że prawdziwa wartość Chwistkowej teorii tkwi nie w tym, co *prima facie* sobą prezentuje, lecz w tym, co można z niej 'zrobić', twórczo wykorzystując intuicję autora w niej zawarte.

3. PRÓBA OCENY

Pewne wyobrażenie o tym, z jakim przyjęciem spotkała się teoria Chwistka ze strony mu współczesnych, daje poniższy cytat z przywoływanej już recenzji *Wielości rzeczywistości* autorstwa Kotarbińskiego:

Jeżeli pozyskasz, czytelniku, tę książeczkę do swej biblioteki, wypadnie ci się dobrze zastanowić zanim nabytek umieścisz. Nie dla rozłożystych wymiarów, gdyż tłoczą się tu rojno myśli na ciasnym obszarze stu niespełna stronic, tłoczą podobne falandze żołnierzy, ekspedjowanych w przeludnionym wagonie: tak samo luzem jedna obok drugiej i tak samo współnością munduru objęte. Trud ci sprawi, czytelniku, kwestja czy tę książeczkę umieścić na półce z dziełami nauki, czy raczej pośród swobodniejszy zamyśleń (Kotarbiński, 1922: 426).

W podobnym duchu wypowiada się względem TWR Ingarden, wskazując na wiele nieściśłości w wywodzie Chwistka. Dodaje do tego swoją krytykę zastosowania metody konstrukcyjnej do problematyki rzeczywistości, twierdząc, że zamiast wyjaśniać sens terminów pierwotnych, przyczynia się ona tylko do zaciemnienia i tak już nie całkiem jasnego wywodu autora. Zdaniem Ingardena metoda konstrukcyjna nie nadaje się do wyjaśniania sensu wyrażen takich jak 'rzeczywistość', gdyż aby zrozumieć sens takich wyrażen, należy uszczegółowić sens bardziej ogólny do postaci, która daje się jednoznacznie określić.

W przypadku metody konstrukcyjnej nie ma o czymś podobnym mowy, bowiem sens, który miałby podlegać uszczegółowieniu, jest tym samym sensem, który miałby zostać dopiero skonstruowany (Ingarden, 1922).

Znajomość kolei historycznego rozwoju teorii Chwistka umożliwia ograniczenie wrażenia niejasności i przesadnej swobody wywodów autora, pozwala bowiem na umiejscowienie wybranych aspektów jego koncepcji w określonych kontekstach znaczeniowych. Pokazuje to właśnie przykład pojęcia ‘rzeczywistości’. Chwistek konstruuje różne jego sensory w oparciu o podstawowe i różniące się między sobą sensory zastane. Ingarden, twierdząc, że Chwistek nie może czegoś podobnego uczynić, gdyż nie pozwala mu na to ściśle konwencjonalny charakter symboli logicznych, które wykorzystuje do budowy aksjomatyki różnych typów rzeczywistości, myli się, nie bierze bowiem pod uwagę tego, iż język logiki, który się o nie opiera, jest językiem innego rzędu (dziś powiedzielibyśmy ‘metajęzykiem’) względem języka poszczególnych teorii rzeczywistości.

Pasenkiewicz, inaczej niż współcześni Chwistkowi autorzy, prześledził zawiły tok myślenia, który doprowadził autora *Wielości rzeczywistości* do sformułowania tezy o wielości rzeczywistości właśnie. Nie można winić Kotarbińskiego i Ingardena za ich reakcję na teorię Chwistka — nie mieli przecież obowiązku znać wszystkich prac autora TWR. Jednocześnie znajomość kontekstu sprawia, iż krytyka Pasenkiewicza może się okazać o wiele bardziej dotkliwa dla ewentualnych zwolenników TWR. Według mnie najistotniejszym zarzutem, który Pasenkiewicz stawia teorii Chwistka, jest zarzut z nie-jedyności rzeczywistości. Postulat jedności w stosunku do rzeczywistości brzmi następująco:

w całości przedmiotów, stosunków i zdarzeń stanowiących tę rzeczywistość występują dwu- lub n-argumentowe stosunki spójne pomiędzy jej elementami. Można mówić o różnych rzeczywistościach wtedy tylko, gdy nie ma takiego czasowo-przestrzennego lub poznawczego stosunku, który by zachodził dla dowolnej pary elementów, z których każdy należy do innej rzeczywistości niż drugi (Pasenkiewicz, 1962: 88).

Otóż jeśli podmiot poznający wchodzi w relacje poznawcze z elementami różnych rzeczywistości, postulat jedności dla poszczególnych rzeczywistości, o których mowa w TWR, nie zostaje spełniony. Zdaniem Pasenkiewicza mamy więc do czynienia z tylko jedną rzeczywistością, za którą w osobnym rozumowaniu uznana zostaje rzeczywistość naturalna (Pasenkiewicz, 1962: 89). Warto w tym miejscu zauważyć, że aplikacja teorii typów logicznych do TWR, którą skądinąd Pasenkiewicz (1962: 87–88) krytykuje, nie usuwa powyższej trudności. Wyższe rzędy rzeczywistości odnoszą się do aktów poznawczych podmiotu i ich zawartości, nie zaś do samego podmiotu.

Powyższą trudność udaje się rozwiązać na gruncie teorio-modelowej interpretacji TWR Kostyrko. Jeśli poszczególne ‘rzeczywistości’ Chwistka traktować jako modele teorii rzeczywistości, to mówienie w ich obrębie o podmiocie

poznania byłoby nonsensem. Rozwiązanie to ma jednak swoją cenę: ujęcie TWR w kategoriach teorii modeli jest wyraźnie niezgodne z intencjami Chwistka, który w wielu miejscach wspomina o możliwości przenoszenia się podmiotu z jednej rzeczywistości do drugiej. W tej sytuacji wypada albo uznać koncepcję Kostyrko za autonomiczne rozwinięcie teorii Chwistka, albo przyjąć 'surową' i niewykończoną wersję tej ostatniej, która wszakże podlega rozmaitym zastrzeżeniom i ostatecznie okazuje się być teorią jednej rzeczywistości, co również nie stanowi zadowalającego rozstrzygnięcia ani rezultatu, który mógłby zostać uznany za wierny intencjom Chwistka. Możemy wreszcie odrzucić obie ewentualności, wkładając pisma Chwistka poświęcone problemowi rzeczywistości „pomiędzy bardziej swobodne rozważania” czy też pomiędzy bajki albo baśnie. Spośród powyższych rozwiązań wybieram to pierwsze, jestem bowiem przeświadczony, podobnie zresztą jak sama autorka, iż teoria Chwistka zasługuje na uwagę ze względu na nowatorski i w pewnym sensie wyprzedzający swój czas charakter. To, że tym samym znacznie ograniczamy zakres stosowalności teorii, wydaje się konieczną ceną, jaką należy zapłacić, pragnąc uzyskać efekt ścisłości, będącej jednym z ideałów przyświecających pracy naukowej samego Chwistka.

Kostyrko kojarzy propozycje autora dotyczące rzeczywistości z późniejszymi pomysłami Romana Suszki, Rudolfa Carnapa i Willarda Van Ormana Quine'a dotyczącymi relatywizacji prawdy do dziedziny interpretacji i systemu wiedzy (Kostyrko, 1968: 96–97). Skojarzenie to narzuca się samo. Dla mnie jednak istotniejsze w kontekście rozważań nad TWR wydaje się skojarzenie ze stanowiskiem Quine'a, zawartym w wielokrotnie cytowanym tekście pt. *O tym co istnieje*, które określam mianem relatywizmu ontologicznego (w odróżnieniu od relatywizmu epistemologicznego, o którym mowa powyżej). Relatywizm ontologiczny byłby stanowiskiem, zgodnie z którym określona ontologia nie różni się zasadniczo od teorii naukowej, której przyjęcie winno być dyktowane względami ekonomii aparatu pojęciowego i wartości heurystycznej w odniesieniu do określonej klasy badanych zjawisk (Quine, 1961: 16). Za powyższym ujęciem przemawia fakt, iż poszczególne układy aksjomatów, charakteryzujące cztery typy 'rzeczywistości' Chwistka, spełniają między innymi funkcję narzędzia definiującego klasy przedmiotów, które należy uznać za rzeczywiste na gruncie danej 'rzeczywistości'. Innymi słowy odpowiadają one na pytanie „co istnieje?” w duchu Quine'owskiego relatywizmu ontologicznego.

Próba reinterpretacji TWR w duchu relatywizmu ontologicznego Quine'a okazuje się dobrze korespondować z propozycją Kostyrko, usuwając pewną zasadniczą trudność tej ostatniej. Wspomniałem wcześniej o tym, iż należy wątpić, jakoby możliwe było skonstruowanie modeli właściwych dla poszczególnych teorii rzeczywistości Chwistka. Jest tak z dwóch powodów. Po pierwsze trudno mówić o modelach właściwych teorii, czyli zachowujących znaczenie terminów pierwotnych teorii, skoro nie mamy definicji znaczenia tych terminów.

Znaczenie to może zostać skonstruowane, ale wtedy w nowej szacie wraca do nas stary problem podniesiony już przez Ingardena. Po drugie modele właściwe teorii muszą być wewnętrznie niesprzeczne. Układy aksjomatów Chwistka są wewnętrznie niesprzeczne, ale nie są wewnętrznie niesprzeczne popularne teorie rzeczywistości wyznawane przez ludzi. Jeśli nawet znalazłbyśmy znaczenie terminów pierwotnych dla danych teorii rzeczywistości, z grona teorii, które posiadają modele właściwe (i modele w ogóle), musielibyśmy wykluczyć popularny system rzeczywistości, jeśli miałby on być uogólnieniem poszczególnych systemów indywidualnych. Inaczej mówiąc, trudno oczekiwać od popularnych teorii, które spontanicznie wytwarzamy na co dzień, aby opierały się na jasno zdefiniowanych pojęciach pierwotnych i były wewnętrznie niesprzeczne. Inaczej jest w przypadku nauki. Od teorii naukowych możemy i powinniśmy oczekiwać, aby posiadały modele właściwe. Owe modele za każdym razem związane są z pewną ontologią, która na mocy systemu definicji (obojętnie, czy przyjmie ona postać układu aksjomatów, czy nie) określa klasę obiektów, którą na jej gruncie uznajemy. Wspomniane klasy nie muszą wcale spełniać postulatu jedności i mogą się między sobą krzyżować — wystarczy, aby były jasno określone. Dla praktycznego myślenia ma to znaczenie o tyle, że ilekroć posługujemy się w naszych codziennych dyskursach pojęciem ‘rzeczywistość’, to o ile chcemy, aby dobrze nas zrozumiano, musimy zastanowić się, co właściwie przez pojęcie to w danej sytuacji rozumiemy. ‘Zrozumieć dobrze’ znaczy tutaj przekazać intersubiektywnie zrozumiałą informację, co zakłada jej koherencję oraz określoność zawartych w niej terminów. W powyższym ujęciu ‘rzeczywistość’ jest (jedynie lub aż) nazwą zbioru różnych sensów słowa ‘rzeczywisty’. W tym znaczeniu nie ma jednej rzeczywistości pojmowanej przedmiotowo, jest za to wiele rzeczywistości rozumianych jako modele pewnych ontologii, które wytyczają nasze sposoby mówienia i komunikowania się z bliźnimi.

Zarysowany powyżej pomysł możemy dla odróżnienia od ‘wielości rzeczywistości’ określić jako koncepcję ‘rzeczywistości wielorakiej’. Przypadkowo lub nie, taki jest właśnie polski odpowiednik tytułu angielskiej wersji artykułu Pasenkiewicza (1964), który mówi o *manifold reality*.

BIBLIOGRAFIA

- Chrobak, K. (2004). *Niejedna rzeczywistość. Racjonalizm krytyczny Leona Chwistka*. Kraków: Inter Esse.
- Chrobak, K. (2005). W pryzmacie rzeczywistości. *Dekada Literacka*, 1(209), 9–19.
- Chwistek, L. (1917). Trzy odczyty odnoszące się do pojęcia istnienia. *Przegląd Filozoficzny*, 20, 122–151. (Przedruk w: Chwistek, L. (1961). *Pisma filozoficzne i logiczne* (s. 3–39; t. 1). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe).
- Chwistek, L. (1918). Wielość rzeczywistości w sztuce. *Maski*, 1–4, 38–58. (Przedruk w: Chwistek, L. (2004). *Wjór pism estetycznych* (s. 3–20). Kraków: Universitas).

- Chwistek, L. (1921a). Antynomie logiki formalnej. *Przegląd Filozoficzny*, 3–4, 164–171.
- Chwistek, L. (1921b). *Wielość rzeczywistości*. Kraków: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. (Przedruk w: Chwistek, L. (1961). *Pisma filozoficzne i logiczne* (s. 1–105; t. 1). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe).
- Chwistek, L. (1922). Zasady czystej teorii typów. *Przegląd Filozoficzny*, 25, 359–391. (Przedruk w: Chwistek, L. (1963). *Pisma filozoficzne i logiczne* (s. 258–285; t. 2). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe).
- Chwistek, L. (1931). Zagadnienia kultury duchowej w Polsce (roz. III, cz 2.). *Przegląd Współczesny*, 10(105), 87–113.
- Chwistek, L. (1935). *Granice nauki. Zarys logiki i metodologii nauk ścisłych*. Lwów–Warszawa: Książnica–Atlas. (Przedruk w: Chwistek, L. (1963). *Pisma filozoficzne i logiczne* (s. 1–232; t. 2). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe).
- Chwistek, L., Hetper, W., & Herzberg, J. (1933). Podstawy metamatematyki racjonalnej. *Bulletin International de l'Academie Polonaise des Sciences et des Lettres*, 1, 265–275.
- Chwistek, L. (2004). *Sens i rzeczywistość*. Kraków: Inter Esse.
- Husakowska, M. (2005). Demon intelektu w służbie historii sztuki. *Dekada Literacka*, 1(209), 37–45.
- Ingarden, R. (1922). Leon Chwistek „Wielość rzeczywistości” [Rec.]. *Przegląd Filozoficzny*, 25(3), 451–468.
- Jadacki, J. J. (1998). Pluralistyczna wizja Leona Chwistka. W: J. J. Jadacki (Red.). *Orientacje i doktryny filozoficzne. Z dziejów filozofii polskiej* (s. 212–259). Warszawa: Wydział Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Konstańczak, S. (2009). Od formizmu do strefizmu. Ewolucja poglądów estetycznych Leona Chwistka. *Słupskie Studia Filozoficzne*, 8, 13–29.
- Kostyrko, T. (1968). Interpretacja koncepcji wielości rzeczywistości L. Chwistka. *Studia Metodologiczne*, 4, 89–104.
- Kotarbiński, T. (1922). Leon Chwistek: Wielość rzeczywistości [Rec.]. *Przegląd Warszawski*, 6, 426–428.
- Mudyń, K. (2003). O wielości rzeczywistości Leona Chwistka. *Przegląd Filozoficzny*, 45(1), 101–112.
- Pasenkiewicz, K. (1961). Przedmowa. W: L. Chwistek. *Pisma filozoficzne i logiczne* (s. V–XXXI; t. 1). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pasenkiewicz, K. (1962). Analiza i krytyka teorii wielości rzeczywistości Leona Chwistka. *Studia Filozoficzne*, 1(28), 65–84.
- Pasenkiewicz, K. (1964). Leon Chwistek's theory of manifold reality. *Studia Filozoficzne*, 2, 167–184.
- Quine, W. V. O. (1961). *From a logical point of view*. London: Harper & Row. (Wyd. 1: 1951).
- Witkiewicz, S. I. (1959). Krytyka teorii sztuki Leona Chwistka. W: S. I. Witkiewicz. *Nowe formy w malarstwie i inne pisma estetyczne* (s. 246–259). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Woleński, J. (2005). Wielość rzeczywistości Chwistka i kultura przełomu XIX i XX w. *Dekada Literacka*, 1(209), 21–31.

